

КАТЕГОРІЯ ЧАСТКОВОЇ ПЕРСОНАЛЬНОСТІ У ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ ІЗ НАПІВПРЕДИКАТИВНИМИ АД'ЄКТИВНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

Галина ТЕСЛІЦЬКА,

Чернівецький національний

університет імені Юрія Федьковича

tgalina1024@gmail.com

CATEGORY OF PARTIAL INDIVIDUALIZATION OF SIMPLE SENTENCES WITH SEMIPREDICATIVE ADJECTIVAL COMPONENTS

Halyna TESLITSKA,

Chernivtsi national university named after Yuriy Fedkovych

ORCID: 0000-0002-0705-228X

Галина Теслицкая. Категория частичной персональности в простых предложениях с полупредикативными адъективными компонентами. Актуальность исследования обусловлена направленностью современных лингвистических исследований к проблемам семантического синтаксиса, попыткой создания семантической теории предложения с учетом асимметрии языкового знака, глубинных категорий предложения. Установления внешнесинтагматических потенций адъективов составляет научную новизну статьи. Цель исследования – проанализировать внешнесинтагматические связи полупредикативного адъективного компонента с предикативным центром основного предложения, выраженного категориями относительной темпоральности, относительной модальности и частичной персональности. Методами исследования служили структурный и функциональный анализы простых предложений с адъективными компонентами. Выводы исследования дополняют грамматику простых осложненных предложений, обогащают учение о вторичной предикации и полупредикативности как релевантных категориях простых (монопредикативных) полипропозитивных предложений.

Ключевые слова: простое осложненное предложение, полупредикативный адъективный компонент, семантика, синтагматика, базовый и вторичный предикат, семантико-синтаксические отношения.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ускладнене речення, репрезентуючи два чи більше повідомлення про дійсність, оприявнює певне співвідношення між одиницями інформації – пріоритетною та коментувальною, уточнювальною чи пояснювальною пропозиціями. Вторинні предикатні синтаксеми, виражені прикметниками й дієприкметниками, здатні передавати сукупність додаткових значень атрибутивності, адвербіальності, модальності, а в типових виявах – виконувати роль показника семантико-синтаксичних відношень між реченнєвою пропозицією (на формально-синтаксичному рівні – предикативною одиницею) та пропозицією, оформленою нереченнєвою¹, демонструвати внутрішньореченнєвий аналізм через уведення до цілісної реченнєвої структури відокремлених конструкцій².

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для простих ускладнених речень наявність структур вторинної предикації є конститутивною ознакою, тому в реченнях із напівпредикативним ад'єктивними компонентами йдеться про вторинну предикацію атрибуції, що встано-

влює семантичний зв'язок між суб'єктом (об'єктом) і його потенційними якістьями, ознаками. Конструкції вторинної предикації є результатом процесів синтаксичної компресії та редукції; вони маркують “наявність внутрішньореченнєвої структури, співвідносної з предикативною, але такої, що не являє собою самостійного речення”³. Речення як спосіб номінації події, певної ситуації – реальної чи гіпотетичної – є багатовимірним, оскільки номінація події не обов'язково має форму предикативної одиниці (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, О. Кульбабська, М. Мірченко, Р. Христіанінова). Ту саму позамовну ситуацію можна відобразити різними структурними типами речень, розмежованими за ступенем синтаксичного членування, структурними схемами і способом вираження компонентів, пор.: 1. *Господиня змашувала пір'ям паски*⁴; 2. *За вікном пропливали зелені гори, повиті ніжним серпанком*⁵; *Гори пропливали + Гори розкинулися за вікном + Гори були зелені + Серпанок повив гори + Серпанок здавався ніжним*. Отже, ситуація є ідентифікатором елементарності / неелементарності простого речення: елементарне із семантичного погляду речення (1) означає одну

¹ Vykhovanets I. R. Hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language: Syntax], Kyiv: Lybid, 1993, P. 140 [in Ukrainian].

² Zahnitko A. P. Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language. Syntax], Donetsk: DonDU, 2001, P. 65 [in Ukrainian].

³ Moisiienko A. „Syntaksychni vidnoshennia v prostomu uskladnenomu rechenni: synkretizm vidnoshen” [Syntactic relations in a simple complicated sentence: syncretism of relations], *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu* [Scientific Bulletin of Chernivtsi National University], Chernivtsi, 2009, № 475–477, P. 65 [in Ukrainian].

⁴ Kytaihorodska V. Hoira [Goira], Chernivtsi: Bukrek, 2011, P. 65 [in Ukrainian].

⁵ Danylenko V. U prominni zghasaiuchoho sontsia [In the ray of the dying sun], Lviv: Piramida, 2017, P. 25 [in Ukrainian].

ситуацію, одну подію, тоді як просте неелементарне речення (2) орієнтоване на ієрархію кількох ситуацій, одна з яких розгорнута в суб'єктно-предикатну структуру (*Гори пропливали*), а інші – як згорнуті (побічні, додаткові) номінації ситуацій найчастіше у формі словосполучень (*зелені гори, повиті серпанком, серпанком ніжним*). Як часткові знаки ситуації, такі словосполучення роблять монопредикативне речення поліпредикатним, тобто таким, що містить одиничну інформацію про ситуацію (Т. Лутак, О. Межов, М. Степаненко).

У синтаксисі персональність визначають як семантичну категорію, що “характеризує учасників позначеної ситуації відносно учасників ситуації мовлення – передусім мовця”⁶. Виокремлюють такі вияви цієї категорії: а) виконавець дії – означений суб'єкт, вказівка на якого є необхідною для семантики речення; б) діяч – неозначений суб'єкт, конкретизація якого не зумовлена інтенціями мовця; в) суб'єкт дії – особа, дія якій нав'язується певними обставинами (непрямий суб'єкт); г) суб'єкт дії – знаряддя, за допомогою якого дія реалізується (суб'єкт-інструменталь); г) у контексті немає вказівки на суб'єкт дії (безсуб'єктна дія).

Однак виокремлення речень із безсуб'єктною дією не зовсім коректне, оскільки варто чітко розмежовувати поняття різних аспектів речення: “безпідметові синтаксичні одиниці” – формально-синтаксичний аспект; “із модифікованою суб'єктною синтаксею”, зреалізованою в сучасній українській мові в два способи: лексичним заповненням суб'єктної позиції (словами на зразок *хтось, дехто, кожен, усякий, ніхто* тощо) або лексичною нейтралізацією суб'єктної позиції⁷.

Зміст синтаксичної категорії особи полягає в установленні стосунку суб'єкта речення до учасників комунікації: його відповідності першій, другій або третій особі (М. Плющ, Г. Почепцов, Ф. Смагленко, Н. Ясакова). Лексична семантика дієслівного предиката зумовлює можливість його вживання із суб'єктом певного персонального статусу, а отже, й реалізації граматичного значення першої, другої чи третьої особи через відповідну граматичну форму⁸. Традиційно основними засобами вираження персональності в реченні є особові форми дієслова та особові займенники. Дієприкметник та прикметник не мають власних засобів вираження граматичної особи, проте набувають особової семантики в контексті, будучи вторинними предикатами в НАК.

Мета статті – проаналізувати та описати семантико-синтаксичні засоби вираження категорії часткової персональності у простих реченнях із напівпредикативними ад'єктивними компонентами (НАК).

Актуальність дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій до проблем семантичного синтаксису, спроби створення сема-

нтичної теорії речення з урахуванням центрального місця синтаксису в граматиці, асиметрії мовного знака, глибинних категорій речення. **Методами дослідження** слугували структурний і функційний аналізи простих речень з ад'єктивними компонентами як одиниць монопредикативних (формально-синтаксична ознака), поліситуативних, поліпропозитивних, поліпредикатних, моно- / полісуб'єктних (семантико-синтаксичні ознаки), поліінформативних, утворених унаслідок дії закону мовної економії (функційна ознака). **Наукова новизна** одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в ньому вперше встановлено зовнішньо-синтагматичні потенції ад'єктива в структурі простого ускладненого речення, виявлено основні типи реалізації семантико-синтаксичних відношень між основною та вторинною пропозиціями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеризуючи персональність як вираження відношення дії, стану чи ознаки предмета до граматичної особи, українські вчені визначають особове значення в напівпредикативній конструкції як “відносну (часткову) персональність, оскільки вона уточнюється в ускладненому реченні через зв'язок з предикатом базового речення”⁹. За визначенням синтаксистів, “передаючи персональність, дієприкметники, як і прикметники, пов'язуються з назвами предметів не тільки семантично, а й граматично – у формах роду, числа та відмінка”¹⁰. Отже, у реченнях, ускладнених НАК, категорія персональності характеризується наявністю одного чи більше суб'єктів (носіїв ознаки). Визначальною ознакою цих синтаксичних конструкцій є збіги / незбіги суб'єктів основної та вторинної предикативної одиниці, тобто моносуб'єктність чи полісуб'єктність простого поліпропозитивного речення.

Для речень, ускладнених напівпредикативними ад'єктивними компонентами, значення **моносуб'єктності** (S₁) є типовим за умови, коли обидва предикати (основний і вторинний) характеризують спільний суб'єкт у формально-синтаксичній позиції підмета. За типом діяльності, стану, процесу й ознаки можна виокремити такі типи **односуб'єктних речень із S₁**, ускладнених НАК, із базовими предикатами на означення: 1) конкретної фізичної дії, напр.: *Захеканий після двобою з Буженицею, Курилюлька вклонився отаманові в пояс*¹¹; *Імператор не слав туди послів, злий на князя Всеволода*¹²; 2) буття, перебування, напр.: *Притихлий і зляканий, згорнувши міхи, на стільчику сидів сліпий Вихтіп*¹³; 3) руху, напр.: *Присадкуватий і добродушний, гість підійшов упевненою ходою*¹⁴; 4) мовленнєвої діяльності, напр.: *Квіти, червоні й жовті, сині й білі, сурмлять до сонця у саморобних вінках із соснового гілля*¹⁵; 5) інтелектуальної діяльності, напр.: *Це вже князь Свя-*

⁶ Bondarko A. Teoriya funktsionalnoy grammatiki. Personal'nost'. Zalogovost' [Theory of functional grammar. Personality. Security], Sankt-Peterburg: Nauka, 1991, P. 5 [in Russian].

⁷ Vykhovalnets I. R. Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy [Essays on the functional syntax of the Ukrainian language], Kyiv: Nauk. dumka, 1992, P. 174 [in Ukrainian].

⁸ Yasakova N. Katehoriia personalnosti: pryroda, struktura ta reprezentatsiia v ukrainskii literaturnii movy [Personality category: nature, structure and representation in Ukrainian literary language], Kyiv: NaUKMA, 2016, P. 28 [in Ukrainian].

⁹ Kulbabska O. V. Vtorynna predykatsiia u prostomu rechenni [Secondary predication in a simple sentence], Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2011, P. 62 [in Ukrainian].

¹⁰ Slynko I. I., Huivaniuk N. V., Kobylianska M. F. Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemni pytannia [Syntax of Modern Ukrainian: Problematic Issues], Kyiv: Vyshcha shk., 1994, P. 335 [in Ukrainian].

¹¹ Ivasiuk M. Lytsarivelykoiliubovi [Knightsofgreatlove], Uzhhorod: Karpaty, 1987, P. 81 [in Ukrainian].

¹² Zahrebelnyi P. Yevpraksiia [Eupraxia], Kyiv: Rad. pysmennyk, 1975, P. 165 [in Ukrainian].

¹³ Tiutiunnyk H. M. Vyr [Whirlpool], Kyiv: Dnipro, 1991, P. 361 [in Ukrainian].

¹⁴ Bahrianyi I. Tyhrolovy; Morituri [Tigers. Morituri], Kyiv: Nauk. dumka, 2001, P. 136 [in Ukrainian].

¹⁵ Tiutiunnyk Hr. Tvory : u 2-kh kn [Works: in 2 books], Kyiv: Molod, 1984, P. 259 [in Ukrainian].

тослав *надумав, передбачливий*¹⁶; б) зорового сприйняття, напр.: *Довгань, зачеплений за живе, вп'явся поглядом у довгасте обличчя Мирона*¹⁷; 7) фізіологічного процесу, напр.: *Коні важко дихали, натомлені*¹⁸; *Зрозпачена, безсила, змучена, Євпраксія плакала впродовж багатьох днів*¹⁹; 8) процесу в природі, напр.: *Вирує дух липи над Херсоном, п'янкий і гострий*²⁰ (Ян., с. 16); *По землі туманець послався, сивий і негустий*²¹; 9) квалітативної ознаки, напр.: *Чіпки і аж волохаті, вони [очі] схожі на чорні краплини павуків*²²; *Та цей, кирничанський, [палац] таки був крацій*²³.

Досліджуючи категорію персональності, лінгвісти виокремлюють три ступені її означеності. Максимальний її рівень властивий першій особі, мінімальний – третій. Друга особа характеризується більшою означеністю, ніж третя, проте не має властивості першій особі граничної унікальності²⁴. “Я-суб’єкт” є компонентом градаційного ряду, що поєднує максимальну референтну й кількісну означеність, він не потребує відповідного маркера, хоча в монологічному тексті від першої особи займенник можуть супроводжувати означення або прикладка, яка називає мовця і приховано виражає вторинну предикацію²⁵, напр.: *Тоді я, не ображений, а здивований, пішов мандрівником по всій імперії*²⁶; в окремих випадках суб’єкт може не бути репрезентований вербально, однак це не впливає на загальну семантику висловлення та вираження категорії персональності, напр.: *Порубаний, постріляний, але іду*²⁷.

Другій особі теж властива однозначність референції в кожному комунікативному акті, напр.: *А ти, розкішна і убога водночас, манила до себе дивовижним сядвом*²⁸; *Чи знали ви, до осуду охочі, – якщо він навіть зріє на словах, які тоді були у нього очі?*²⁹.

Проте найчастотнішим є співвідношення персональності у формі третьої особи. Референтність суб’єкта третьої особи залежить від “особливостей денотата, наявності чи відсутності в мовця достатньої інформації для означення суб’єкта й комунікативних намірів мовця, який обирає спосіб його вербалізації”³⁰, напр.: *Безшум-*

*ний, непорушно застиглий, конус пливе одною масою*³¹; *То голову держить тутешній волохатий бог, лотий, скутий і ненажерливий*³².

За констатацією Н. Ясакової, “найвищий ступінь означеності й індивідності в цій сфері властивий особовій власній назві”³³, тобто мовець і слухач, використовуючи у процесі спілкування власну назву, усвідомлюють, про кого чи що йде мова, напр.: *Небавом увиразнився й Чумацький шлях, чистий і святковий, наче його притрусили золотим піском*³⁴. Це одним типом слів, яким притаманний високий ступінь означеності, є особові займенники. Ця властивість зумовлена особливостями граматичної та семантичної природи особових займенників, які в мові позбавлені предметного значення, тоді як у мовленні є конкретними, наповненими точним змістом, напр.: *Так і розійшлися мати і дочка, незлостиві, але і не примирені*³⁵.

Із-поміж засобів вираження суб’єктної синтаксими в односуб’єктних поліпропозитивних реченнях виокремлюємо займенникові та іменникові суб’єкти. При суб’єкті-займеннику напівпредикативні ад’єктивні компоненти найчастіше виражають семантику: власне-атрибутивну, напр.: *Я, беззбройна, їм потім вийду назустріч*³⁶; причини, напр.: *Стомлений, спраглий, пригнічений, він [Янь] тоді ледве тримався в сідлі*³⁷; умови, напр.: *Всякий, вільний від прокляття, вільний також і від заповідей*³⁸; допусту, напр.: *Неговіркий на людях і вдома, Тимофій за горцивітівською звичкою тепер досхочу говорив сам до себе*³⁹.

Для характеристики суб’єктних синтаксем, виражених іменниками, виокремлюємо передусім власні та загальні назви.

Ілюстративний матеріал засвідчив використання при іменниках – власних назвах напівпредикативних ад’єктивних компонентів із семантикою: а) атрибутивною, напр.: *П’ятим у ряду йшов Громов, хитрий і лінивий*⁴⁰; б) стану предмета чи особи, напр.: *Нахмурений і заглиблений у себе, Дитинка ніби не чув того волання*⁴¹; в) причини, напр.: *А сам Ігор, поране-*

¹⁶ Malyk V. Chereni shchyty [Reds hiels], Kyiv: Dnipro, 1990, P. 48 [in Ukrainian].

¹⁷ Ivasiuk M. Lytsari...op. cit., P. 35.

¹⁸ Bahrianyi I. Tyhrolovy...op. cit., P. 136.

¹⁹ Zahrebelnyi P. Yevpraksiia...op. cit., P. 119.

²⁰ Yanovskiy Yu. Vershnyky [Riders], Kharkiv: Folio, 2006, P. 16 [in Ukrainian].

²¹ TiutiunnykHr., Tvory...op. cit. P. 321.

²² Stelmakh M. Tvory : v shesty tomakh [Works: in six volumes], Kyiv: Dnipro, 1972, T. 1, P. 652 [in Ukrainian].

²³ Ivasiuk M. Lytsari...op. cit. P.125.

²⁴ Yasakova N. Yu. “Stupeniuvannia riznovydiv semantyky personalnosti za rivnem oznachenosti” [Degree of varieties of personality semantics by level of certainty], *Ukrainska mova* [Ukrainian language], 2015, № 3, P. 80 [in Ukrainian].

²⁵ Pliushch M. “Referentsiini aspekty semantyky zaimennykiv” [Reference aspects of the semantics of pronouns], *Problemni pytannia syntaksysu* [Problem syntax issues], Chernivtsi: ChDU, 1997, P. 4–5 [in Ukrainian].

²⁶ Ivanychuk R. Malvy (Janichary). Orda [Malvi (Janissary). Horde], Kharkiv: Yevroekspres, 2000, P. 5 [in Ukrainian].

²⁷ Yavorivskiy V. Ohliansia z oseni. Avtoportret z uaviy [Look back from thefall. Self-portrait from imagination], Kyiv: Dnipro, 1984, P. 178 [in Ukrainian].

²⁸ Malyk V. Chereni...op. cit., P. 45.

²⁹ Kostenko L. Vybrane: poezii [Favorites: poetry], Kyiv: Dnipro, 1989, P. 227 [in Ukrainian].

³⁰ Yasakova N. Katehoriia...op. cit., P. 191.

³¹ Vynnychenko V. Soniachna mashyna [Solar machine], Kyiv: Dnipro, 1989, P. 552 [in Ukrainian].

³² Bahrianyi I. Tyhrolovy...op. cit., P. 52.

³³ Yasakova N. Katehoriia...op. cit., P. 191.

³⁴ Ivasiuk M. Lytsari...op. cit., P. 16.

³⁵ TiutiunnykHr. Tvory...op. cit., P. 480.

³⁶ Kostenko L. Vybrane...op. cit., P. 183.

³⁷ Malyk V. Chereni...op. cit., P. 218.

³⁸ Zahrebelnyi P. Yevpraksiia... op. cit., P. 201.

³⁹ Stelmakh M. Tvory... T. II. op. cit., P. 200.

⁴⁰ Tiutiunnyk Hr. Tvory... op. cit., P. 462.

⁴¹ Ivasiuk M. Lytsari... op. cit., P. 166.

ний, потрапив до Кончака в полон!⁴²; г) допусту, напр.: **Тиміи**, такий міцний і відважний, загинув через якогось мришавого дрантюха Вишневецького⁴³; г) часу, напр.: **Завжди неухважлива до занять простого люду, Євпраксія** тепер з болючим вдоволенням стежила за всім⁴⁴.

Оскільки власні назви є конситуативно конкретизованими словами, доволі часто напівпредикативні ад'єктивні компоненти із семантикою атрибутивної кваліфікації розміщуються дистантно щодо означуваного слова, напр.: *І Дарка стає собі в тіні крила магазину: незамітна, причасна й сторожка*⁴⁵.

Суб'єктні синтаксеми, виражені іменниками – загальними назвами, є найчастотнішою групою в реченнях, ускладнених НАК, і належать до таких лексико-семантичних груп:

1) **абстрактні**, серед яких іменники на означення: а) якостей і властивостей осіб, предметів і явищ, напр.: *Тільки ж теміль уже насторожилась за узолів'ям, важка і морозна*⁴⁶; б) історичних періодів або часових відрізків, напр.: *І знову ніч обгорнула Вадима, глуха і чорна*⁴⁷; в) психо-фізичних станів, напр.: *Перше, найгостріше і найбільчуже, враження від матеріної сліпоти дещо пригоїлося*⁴⁸; г) дій і процесів, напр.: *Події, навіть найвірогідніші, у ті часи поступалися місцем обману*⁴⁹; г) наукових понять, напр.: *Стояв бина землі матріархат. Вічний, Тимоше, і невмирущий*⁵⁰;

2) **конкретні**, де зафіксовано використання іменників-назв на позначення: а) людей, напр.: *Селами почав ходити цей парубійко, беззусий і довговолосий, як Дитинка*⁵¹; б) частин тіла, напр.: *І тихим, сумовитим неспокоєм огортається її [дівчини] серце, прибите, але живе*⁵²; в) тварин, напр.: *Кінь, ще молодий, та якийсь напружений, ніби напівдикий, здавалося, от-от вирветься з рук*⁵³; г) рослин, напр.: *В лісах блукають згорблені колоси – дерева, неприкаяні, як ми*⁵⁴; г) предметів побуту, напр.: *В кімнаті стояло ліжко, широке, хазяйське*⁵⁵; *Той рушник, мокрісінький, миттю висихав на гарячому чолі*⁵⁶; д) їжі та напоїв, напр.: *На столі лежав шмат хліба, черствого, чорного*⁵⁷; е) одягу, напр.: *Халат, занадто довгий та широкий, прикрив дівчину до*

*п'ят*⁵⁸; є) знярядь праці, інвентарю, напр.: *Це не спортивні ліжкви, ліпші*⁵⁹; *І стомлене перо, не звикле до гіпербол, в чаклунських нетрях слів ламалося не раз*⁶⁰; ж) явищ природи, напр.: *Дощі зарядили, такі затяжні-затяжні*⁶¹; з) населених пунктів, напр.: *Село сховалося в балці діброви, невеличке, чепурне*⁶²;

3) **речовинні**, з-поміж зафіксовано назви рідин, напр.: *Піт, змішаний з нею [землею], виїдав очі*⁶³;

4) **збірні**, напр.: *Панство, заспокоєне, почало зручніше вмошуватись у легенькій віденській колясці*⁶⁴.

У двоскладних неповних контекстуальних реченнях, що не мають словесного вираження суб'єкта, також фіксуємо координування НАК з основною предикативною одиницею та ширшим контекстом, напр.: *Такої ласки і доброти Марія не сподівалася від татарина. Клянцяся парубкові, зворушена до сліз, розгублена*⁶⁵; *Директор був у кабінеті сам. Стояв біля вікна спиною до дверей, невисокий, шупленький*⁶⁶.

Отже, у моносуб'єктних реченнях, ускладнених НАК, засобом вираження суб'єкта можуть бути займенники й іменники різних лексико-граматичних розрядів, хоча подеколи спостережено й імпліцитне вираження суб'єкта, що його необхідно встановлювати в ширшому контексті.

Другий тип простих речень, ускладнених НАК, репрезентує **полісуб'єктність**, якщо кожний із предикатів – базовий і вторинний – самостійно “відкриває місце” для різних суб'єктів – S₁ і S₂, напр.: *Поляки, угорці, німці, покликані Матеєм Басарабом, прийшли прогнати нас із Молдавії*⁶⁷// *Поляки, угорці, німці (S₁) прийшли прогнати нас із Молдавії + Їх покликав Матей Басараб (S₂)*.

Вторинний суб'єкт (S₂) може бути виражений як експліцитно, напр.: *Я вже була готова швиргонути в неї індіанським томагавком, привезеним Кирилом із чергової поїздки до Латинської Америки*⁶⁸; так і імпліцитно, як-от: *Моя тітка Анна в час церемонії коронаційної присягалася на Євангелії, вивезеному [кимось] з Києва, писаному по-руськи*⁶⁹.

Речення із двома суб'єктами (S₁ – у базовому ре-

⁴² Malyk V. Cherleni... op. cit., P. 391.

⁴³ Ivasiuk M. Lytsari... op. cit., P. 83.

⁴⁴ Zahrebelnyi P. Yevpraksiia... op. cit., P. 173.

⁴⁵ Vilde Iryna. Metelyky na shpylkakh. Bie vosma hodyna. Povnołitni dity [Butterflies on studs. It's eight o'clock. Adult children], Drohobych: Dnipro, 1987, P. 39 [in Ukrainian].

⁴⁶ Stelmakh M. Tvory... op. cit., T. III, P. 304.

⁴⁷ Malyk V. Cherleni... op. cit., P. 121.

⁴⁸ TiutiunnykHr. Tvory... op. cit., P. 66.

⁴⁹ Zahrebelnyi P. Yevpraksiia... op. cit., P. 154.

⁵⁰ Yavorivskyi V. Ohliansia... op. cit., P. 64.

⁵¹ Ivasiuk M. Lytsari... op. cit., P. 5.

⁵² Stelmakh M. Tvory... op. cit., T. III, P. 643.

⁵³ Ivasiuk M. Lytsari... op. cit., P. 15.

⁵⁴ Kostenko L. Vybrane... op. cit., P. 330.

⁵⁵ Pidmohylnyi V. P. Misto [City], Kyiv: Veselka, 1993, P. 172 [in Ukrainian].

⁵⁶ Malyk V. Cherleni... op. cit., P. 78.

⁵⁷ Bahrianyi I. Tyhrolovy... op. cit., P. 145.

⁵⁸ Tarasiuk H. Liubov i hrikh Marii Mahdalyny [The Love and Sin of Mary Magdalen], Chernivtsi: Obldruk, 1995, P. 89 [in Ukrainian].

⁵⁹ Bahrianyi I. Tyhrolovy... op. cit., P. 206.

⁶⁰ Kostenko L. Vybrane... op. cit., P. 407.

⁶¹ Ibidem., P. 309.

⁶² Bilyk I. Mech Areia [Sword Area], Kyiv: A.S.K., 2003, P. 51 [in Ukrainian].

⁶³ Malyk V. Cherleni... op. cit., P. 378.

⁶⁴ Stelmakh M. Tvory... op. cit., T. I, P. 389.

⁶⁵ Ivanychuk R. Malvy... op. cit., P. 73.

⁶⁶ TiutiunnykHr. Tvory... op. cit., P. 445.

⁶⁷ Ivasiuk M. Lytsari... op. cit., P. 84.

⁶⁸ Tarasiuk H. Zhinochi romany [Women's novels], Brovary: Vidrodzhennia, 2006, P. 10 [in Ukrainian].

ченні та S₂ при вторинному ад'єктивному предикаті), окрім значення власне-атрибутивної характеристики, містять вказівку на причину, допуст, мету основної дії.

НАК із семантикою атрибутивної характеристики функціонує в реченнях, де предикат базової одиниці має значення: активної фізичної дії, напр.: *І вони [солдати] потягли Карпа, виючого, лугами*⁷⁰; локативної дії та стану, напр.: *Хтось, окутаний темрявою, повернув у вуличку*⁷¹; перебування, буття, напр.: *Залишалися тільки укріплені городи Посульської оборонної лінії, зрубані ще князем Володимиром Святославичем у 988 році*⁷²; інтелектуальної дії чи процесу, напр.: *А Оверко читав книжки, написані по-нашому*⁷³; мовленнєвої діяльності, напр.: *У цеху скажемо на початку одне одному кілька теплих слів, нескладних і неладних, проте добрих і дебелих*⁷⁴; зорового чи слухового сприйняття, напр.: *Глипав сердито на Абдурахмана, мізерного й безпорадного, але підлого й бездушного*⁷⁵; процесу в природі, напр.: *Темну ніч, зтягнуту чорними хмарами, шмагали блискавки*⁷⁶; квалітаивної ознаки, напр.: *Її [Настина] слов'янська врода, одягнута в барвистий східний одяг, була така яскрава, вражаюча*⁷⁷; квантитаивної ознаки, напр.: *...ще було трохи тиона, перемішаного з шматочками замороженого м'яса*⁷⁸.

Із додатковою семантикою причини виокремлюємо двосуб'єктні речення із базовими предикатами на означення: активної фізичної дії, напр.: *Він [Марко], розжалоблений тою любов'ю і майже засоромлений, цілував вдячно руку*⁷⁹; локативної дії, напр.: *З верболозу, кимсьнаполоханий, важко злетів куцохвостий крижень*⁸⁰; буття, існування, напр.: *Чисто, свіжо, молодо виглядало в цю пору місто, не отруєне вихлопними газами тисяч машин, не оглушене шумом і криком, гурчанням моторів і ревом турбін*⁸¹; інтелектуальної дії чи процесу, напр.: *Підхоплені вітром національного відродження, вони [лиця] вже написали всі свої молитви до України*⁸²; мовленнєвої діяльності, напр.: *Вся хата, затиснута петлями вітровію, голосить тривожно і*

*низько*⁸³; зорового чи слухового сприйняття, напр.: *Ті [діти] прибігали й витріщалися на бранця, присланого самим аллахом*⁸⁴; фізичного стану, напр.: *А я, скулившись, ображена Мольфаровою байдужістю, ніяк не могла заснути*⁸⁵; психо-емоційного стану, напр.: *Заколосаний, він [Степан] почув бажання говорити*⁸⁶; емоційно-оцінного ставлення (відношення), напр.: *Шагай ненавидів школи, побудованої на страху*⁸⁷; фізіологічного процесу або стану, напр.: *Мала ж заплакала голосно й ревно, ображена чи налякана своїм незнайомим вітцем*⁸⁸; процесу у природі, напр.: *Море почорніло, затінене важкими хмарами*⁸⁹; квалітаивної ознаки, напр.: *Душі їхні, пом'якшені міцним напоем, готові були до замирення*⁹⁰.

Із-поміж двосуб'єктних конструкцій із додатковою семантикою допусту виокремлюємо ті, у яких предикат базового речення має значення: активної фізичної дії, напр.: *Що спонукає отамана-буковинця, крапцого і розумнішого від усіх князів, прагнути до вічного неспокою і небезпеки?*⁹¹; локативної дії, напр.: *Схвильована і незвично напружена від чекання, дівчина легко біжить по росистому міждоріжжжі*⁹²; перебування, буття, існування, напр.: *Відрізаний від великого світу, він [Дмитро] жив одним подихом з ним*⁹³; інтелектуальної дії чи процесу, напр.: *Рудигер, хоч недійшлий віком, мав знати все про київського князя*⁹⁴; зорового чи слухового сприйняття, напр.: *Пестливі назвиська... кожному чути приємно, хоч і дурні*⁹⁵; фізіологічного процесу, напр.: *Обличчя Геннадія Павловича, вибілене першими холодами, майже не змінилося*⁹⁶; квалітаивної ознаки, напр.: *Слов'яни, хоч ще не просвіщені вірою, обдаровані добрими природними властивостями*⁹⁷.

Окрім атрибутивно-кваліфікаційних, каузальних та допустових двосуб'єктні речення з НАК можуть передавати відношення темпоральну семантику, напр.: *Я ж тебе, колись малого, на руках носив*⁹⁸; мети, напр.: *Степан пручнувся й притулювся до стіни, ладний злитися з нею і зникнути геть*⁹⁹.

⁷⁰ Tiutiunyk H. M. Vyr... op. cit., P. 201.

⁷¹ Stelmakh M. Tvory... op. cit., T. II, P. 512.

⁷² Malyk V. Cherleni... op. cit., P. 11.

⁷³ Yanovskyi Yu. Vershnyky... op. cit., P. 15.

⁷⁴ Ibidem., P. 49.

⁷⁵ Ivasiuk M. Lytsari... op. cit., P. 12.

⁷⁶ Ibidem., P. 135.

⁷⁷ Malyk V. Cherleni... op. cit., P. 362.

⁷⁸ Ibidem., P. 7.

⁷⁹ Kobylianska O. Tvory: v piaty tomakh [Works in 5 volumes], Kyiv: Derzhlitvydav, 1962, T. 1, P. 265 [in Ukrainian].

⁸⁰ Stelmakh M. Tvory... op. cit., T. I, P. 252.

⁸¹ Dimarov A. Bohy na prodazh: Miski istorii [Gods for Sale: Urban Stories], Kyiv: Rad. pysmennyk, 1988, P. 62 [in Ukrainian].

⁸² Tarasiuk H. Liubov... op. cit., P. 99.

⁸³ Stelmakh M. Tvory... op. cit., T. III, P. 510.

⁸⁴ Ivasiuk M. Lytsari... op. cit., P. 10.

⁸⁵ Tarasiuk H. Liubov... op. cit., P. 141.

⁸⁶ Pidmohylnyi V. P. Misto... op. cit., P. 135.

⁸⁷ Lepkyi B. Tvory: v 2-kh t [Works: in 2 volumes], Kyiv: Dnipro, 1991, T. I, P. 95 [in Ukrainian].

⁸⁸ Bilyk I. Mech... op. cit., P. 270.

⁸⁹ Yanovskyi Yu. Vershnyky... op. cit., P. 7.

⁹⁰ Zahrebelnyi P. Yevpraksiia... op. cit., P. 57.

⁹¹ Ivasiuk M. Lytsari... op. cit., P. 233.

⁹² Stelmakh M. Tvory... op. cit., T. III, P. 642.

⁹³ Ibidem., P. 416.

⁹⁴ Zahrebelnyi P. Yevpraksiia... op. cit., P. 21.

⁹⁵ Pidmohylnyi V. P. Misto... op. cit., P. 59.

⁹⁶ Stelmakh M. Tvory... op. cit., T. III, P. 485.

⁹⁷ Zahrebelnyi P. Yevpraksiia... op. cit., P. 48.

⁹⁸ Malyk V. Cherleni... op. cit., P. 68.

⁹⁹ Pidmohylnyi V. P. Misto... op. cit., P. 52.

Трапляються випадки, коли просте неелементарне речення охоплює сурядні ряди НАК. У цьому разі фіксуємо значення трисуб'єктності, як-то: *Дорога встелена прохачами, готовими за копійку, кинуту на видання якоїсь задрипаної поеми чи симфонії, ноги цілувати*¹⁰⁰// *Дорога встелена прохачами, які готові за копійку, що кинута на видання якоїсь задрипаної поеми чи симфонії, ноги цілувати*.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, простим реченням із НАК притаманна моносуб'єктність і полісуб'єктність, що дає підстави вналежнити їх до суб'єктної групи. Відповідно до своїх морфологічних властивостей ад'єктиви пов'язані з назвами осіб, предметів та явищ як семантично, так і граматично.

Передаючи часткову персональність, ад'єктиви пов'язані семантично й граматично з субстантивами, що належать до різних лексико-граматичних розрядів. Набуваючи форм роду, числа та відмінка, вони узгоджуються із суб'єктами в будь-якій формально-синтаксичній позиції основного складу речення: підмета (в односуб'єктних простих ускладнених реченнях) або об'єктного / обставинного поширювачів, а також із орудним суб'єктом у складі НАК, що дає підстави поділити прості речення з напівпредикативними ад'єктивними компонентами на дві групи: односуб'єктні та полісуб'єктні синтаксичні одиниці.

Halyna Teslitska. Category of partial individualization of simple sentences with semipredicative adjectival components. The relevance of the investigation is predetermined by a general tendency of modern linguistic studies towards the problems of semantic syntax and by the attempt to elaborate a semantic theory of a sentence with regard to the central place of syntax in grammar, asymmetry of a language sign, deep categories of sentence. **Aim of investigation.** The article describes the phenomenon of syntactic complication of a simple sentence structure by semipredicative adjectival components (traditionally known as detached participle and verbal adverb phrases) with the inherent potential predicativeness. The following **methods** are used in the article: structural, semantic, distributive, transformational and functional analyses of simple sentences with adjectival components as units that are monopredicative (a formally-syntactic feature), poly-situational, poly-

propositional, poly-predicative, mono- / poly-subjective (semantic-syntactical features), poly-informative and are formed according to the law of language economy (a functional feature). The scientific **novelty** of the research results consists in the definition of SAC based on its formally-grammatical, semantic-syntactical and functional features; the determination of outer syntagmatic efficiency of the adjective in the structure of a simple complicated sentence; the establishment of basic types of realization of semantic-syntactical relations between primary and secondary propositions; the highlighting of models that underline valency potential of adjectives within the limits of a semipredicative construction, and also their distribution through valency-not-predefined components. **Conclusions** and generalizations of the research complement the grammatical description of simple and complicated sentences in the belles-lettres style of literary Ukrainian; they enrich studies about secondary predication and semipredicateness as relevant categories of simple (monopredicative) poly-propositional sentences.

Keywords: simple complicated sentence, semi-predicative adjectival component, semantic, syntagmatic, primary and secondary predicates, semantic-syntactical relations.

Теслицька Галина – кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Після захисту кандидатської дисертації “Семантика та синтагматика простих речень з напівпредикативними ад'єктивними компонентами в українській мові” за спеціальністю 10.02.01. – українська мова продовжує дослідження у галузі семантичного синтаксису та граматики української мови. Автор понад 20 наукових праць.

*Teslitska Halyna – PhD of Philology, Assistant Professor at the Department of Contemporary Ukrainianin Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. After defending her PhD thesis *Semantics and Syntagmatics of Simple Sentences with Semi-Predicative Adjective Components in Ukrainian*, specialty 10.02.01. – Ukrainian language continue sits research in the field of semantic syntax and grammar of the Ukrainian language. Author of more than 20 scientific papers.*

Received: 14.02.2020

Advance Access Published: March, 2020

© H. Teslitska, 2020

¹⁰⁰Tarasiuk H. Zhinochi... op. cit., P. 57.